

¹Утебеков С. ²Монтанай Э.

¹Халықаралық Туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан

²Әл Фараби атындағы ҚазҰУ, Шығыстану факультеті, Алматы, Қазақстан.

E-mail: ¹senuteb@gmail.com, ²elmiramontanayeva@gmail.com

ТҮРІК АҚЫНЫ ЖҮНІС ӘМІРЕ ШЫҒАРМАЛАРЫ МЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ АРАСЫНДАҒЫ ЛЕКСИКА-ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ САБАҚТАСТЫҚ

Аңдатпа. Мақалада автор ортағасырлық түрік ақыны Жүніс Әміренің поэзиялық шығармаларының лексикасында ерекше орын алатын фразеологиялық тіркестердің қазақ тіліндегі қолданыстарына байланысты сөз етеді. Жұмыстың басты мақсат ретінде, ақынның лексикасындағы және қазақ тіліндегі тұлғалық, құрамдық және мағыналық жағынан ұқсас, жақын фразеологиялық тіркестерді қарастырған зерттеу жұмыстарына ерекше мән беріледі. Ғалымдардың тақырып бойынша қарастырған бағытына, мәселесіне, көзқарастарына байланысты қысқаша баяндалады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы түркі әлемінде өте маңызды тұлғалардың бірі болғанына қарамастан қазақ ғылымында әлі күнге зерттелмеген Жүніс Әміре шығармаларының лексика-фразеологиялық қорын талдау болып табылады. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін зерттеудің әдістері ретінде баяндау, тарихи-салыстырмалы, сипаттамалы әдістер қолданылды. Сонымен қоса Жүніс Әміре шығармаларының лексика-фразеологиялық қоры мен фразеологиялық тіркестерге байланысты зерттеушілердің ғылыми-зерттеу жұмыстарына, көзқарастары мен ғылыми тұжырымдарына, құрамдық, синтаксистік, мағыналық жақтан топтастырған классификацияларын негізге алу міндеті қойылады. Зерттеу нәтижелерінде Әміре ғазалдарындағы фразеологиялық тіркестер лексикалық құрамы, грамматикалық құрылымы, мағыналық ерекшеліктері жағынан қазақ тілімен салыстырылып, оларды «абсолют эквивалент (дәлме-дәл балама)», «жартылай эквивалент (вариант түріндегі фразеологиялық тіркестер)», «лексикалық құрамы (тұлғалық) жағынан аса ұқсас, бірақ мағыналық айырмашылықтары бар фразалық тіркестер» деп үш топқа жіктеп, талдап, саралау көзделеді. Бұл тұста фразеологиялық тіркестердің құрамындағы кейбір сөздердің фонетикалық жүйесі жағынан қазақ тілінен аздап айырмашылықтарының болатынын, алайда мұның туыс тілдер мағынаға әсер етерліктей қасиеті жоғы баса айтылады.

Кілт сөздер: Түрік әдебиеті, түрік тілі, Жүніс Әміре, ғазал, Көне Анадолы түрікшесі, фразеологиялық тіркестер, лексика-фразеологиялық сабақтастық.

Кіріспе

Әртүрлі тілдердің лексикасындағы ортақтықтар мен сәйкестер жай ғана кездейсоқтық емес, тілдік туыстықтың және әртүрлі тарихи кезеңдерде тығыз қарым-қатынаста болған көршілес халықтардың арасындағы сабақтастықтың белгісі ретінде бағаланады. Ғасырлар бойғы тарихы мен кәсібіне, мәдениеті мен дүниетанымына, даналығы мен талғамына, руханияты мен наным-сеніміне, салт-санасы мен дәстүріне байланысты ортақ деректер туыс халықтардың тілінде сақталып қалады. Түпкі тілге тән коддық белгілер әрбір тілдің өне бойында сақталып, өзімен туыстас тілдер арасындағы сабақтастықтың үзілмеуін қамтамасыз етеді. Сол секілді әртүрлі тарихи және саяси факторларға байланысты бөлініп, уақыт өте келе әр қайсысы өзіндік ерекшеліктерін қалыптастыра білген түркі тілдері де жалпытүркілік этномәдени құндылықтармен астасып жататын осы кодды жоғалтпай келе жатқандығын көреміз. Қазақ және түрік халықтарының арасындағы тілдік байланыстар ғасырлар бойы үзіліп қалып, жеке-дара дамыса да, жалпытүркілік код екі тілде де сақталып, мәдени-тілдік

ұжымның байырғы дүниетанымы, дүниетүйсігі, салт-дәстүрі секілді кешенді сабақтастығын жойған жоқ. Бұл сабақтастық туыстас тілдердің лексикалық қабатындағы жеке сөздерді былай қойғанда фразеологиялық тіркестерінде де айқын байқалады. Түркі тілдеріндегі тұлғалық және мағыналық жағынан жақын фразеологиялық тіркестердің қайнаркөзін сонау көне түркі мен Қарахан дәуірі бітігдерінен табамыз. Олар Алтын орда, шағатай, көне қыпшақ дәуірі ескерткіштерінде, Хорезм, Анадолы, Кавказ, Қырым, Мысыр аймақтарында хатқа түсірілген әртүрлі форматтағы түркілердің мәтіндерінде қолданылып, мұның ізсілемдері қазіргі түркі тілдерінде белгілі бір дәрежеде сақталып қалды (Semiz, Utebekov, 2024). Мысалы, қазақ тіліндегі фразеологизмдердің шығу тегіне байланысты Ғ.Қалиев пен Ә.Болғанбаев «Қазақ тіліндегі фразеологизмдер шығу тегі жағынан көне түркі дәуірімен де, орта түркі заманындағы қыпшақ қауымымен де, қыпшақ қауымынан бөлініп қазақтың өз алдына халық, одан соң ұлт болып дамыған дәуірімен де байланысты» (Қалиев, Болғанбаев, 2006: 213) дейді. Анадолыда қалыптасқан түрік әдеби тілінің XIII-XVII ғасыр аралығында жазылған ескерткіштерінде кездесетін фразеологиялық тіркестердің де маңызды бөлігі көне түркі тілінен бері қолданылып келе жатқан жалпытүркілік сипатқа ие тіркестер десек қателеспейміз. Сондықтан да бұл топтағы фразеологизмдердің біршамасы қазақ тілінің лексикалық қорында да кездесіп отырады. Олардың кейбірінің (құрамындағы кейбір дыбыс алмасымдарды есептемегенде) тұлғалық жағынан да, мағыналық жағынан да еш айырмашылығы жоқ, енді бірінің құрамындағы сөздердің оғыздық баламасы қолданылғанымен мағынасы жақын десек болады. Мақалада осы тақырыпқа байланысты ғылыми тұрғыдан талдау жасау мақсат етіледі. Атап айтқанда Анадолыда қалыптасқан түрік әдебиетінің негізін салушылардың бірі ақын Жүніс Әміре (Yunus Emre, XIII-XIV ғасырлар) ғазалдарының тілі мен қазақ тілінің лексикалық қорындағы фразеологиялық тіркестердің тұлғалық және мағыналық сабақтастығына байланысты мәселелер арнайы қарастырылады.

Жалпы қазақ ғылымында Анадолы түркілерінің әдебиеті мен әдеби тілінің қалыптасу, даму тарихына, сондай-ақ бұл үдерістерге үлес қосқан тұлғалардың шығармаларын ғылыми тұрғыдан қарастырған еңбек жоқтың қасы. Түркі әлемінің ынтымақтастығы экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени, туыстық қарым-қатынаста қарқынды деңгейде дамып келе жатқан қазіргі таңда өзекті саналатын бұл тақырыптарға жеткілікті деңгейде мән берілмеуі Қазақстан түркологиясы үшін үлкен сын болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда түрік әдеби тілінің негізін салушы Жүніс Әміре шығармашылығына арналған бұл зерттеу жұмысымыздың маңызды екенін айқын түсінуге болады. Ал ақынның шығармаларының лексика-фразеологиялық қорын қазақ тілімен салыстыра отырып, байланысы мен сабақтастығын дәлелдеп көрсету бұл тақырыптың маңыздылығын одан әрі арттыра түсетіні даусыз.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақалада бір-біріне ұзақ аймақтарда қалыптасқан және ең кемі жеті жүз жыл тілдік қарым-қатынасы үзілген «Eski Anadolu Türkçesi» мен қазақ тіліндегі фразеологизмдердің морфо-семантикалық сабақтастығына байланысты ғылыми талдау жасалады. Алайда кейде «Beylikler dönemi Türk dili» кейде «Eski Türkiye Türkçesi» деп те аталатын XIII-XVI ғасырларда Анадолыда оғыз тілінің спецификалық ерекшеліктері негізінде қалыптасқан түрік тілінің бұл дәуірінде жазылған өте көп шығарма барын ескерткіміз келеді. Яғни бір мақала көлемінде сол дәуірдің шығармаларындағы бүкіл фразеологиялық тіркестерді қамтып, олардың барлығын қазақ тіліндегі қолданысымен салыстыру мүмкін емес. Осы ескере отырып, Анадолыдағы түрік әдебиетінің ұлы өкілі, түрік сопылық әдебиеттің негізін салушы Жүніс Әміренің жырларындағы фразеологиялық тіркестерді негізге ала отырып, лингвистикалық анализ жасап, ғылыми тұжырым жасауды көздеп отырмыз. Мақаланы жазу барысында түрік ғалымы Мұстафа Татчы тарапынан әзірленген Жүніс Әміре өлеңдер жинағының транслитерациясы («Yunus Emre Divanı», 2008), XIII-XIV ғасырлардағы Анадолы аймағында жазылған бірнеше түркі ескерткіштерінің тіліндегі фразеологиялық

тіркестерді толықтай қамтыған Сезер Өзйашамыш Шакардың сөздігі («Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü», 2021) және қазіргі түрік тіліндегі фразеологиялық тіркестердің анықтамалығы болып табылатын Юсуф Чоткөкеннің (Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, 2004), Вурал Сөзердің (Geniş Kapsamlı Deyimler Sözlüğü, 2000) фразеологиялық сөздіктері кеңінен қолданылды. Бұл орайда тақырыпқа байланысты мәліметтер мен ғалымдардың ғылыми еңбектерін және көзқарастарын саралау барысында баяндау әдісі; түрік тілінің XIII-XIV ғасырдағы тілдік ерекшелігін көрсететін Жүніс Әміре шығармаларының лексикасындағы фразеологиялық тіркестердің лексикалық құрамы, грамматикалық құрылымы, мағыналық ерекшеліктері тұрғысынан қазіргі түрік және қазақ тілдеріне ұқсастықтары мен ерекшеліктерін айқындау мақсатында тарихи-салыстырмалы және сипаттамалы әдістердің көмегіне сүйеніледі.

Талқылау

Қазақ және түрік тілдеріндегі фразеологиялық тіркестерге байланысты Ш.Қ.Құрманбаеваның «Түрік және қазақ тілдеріндегі етістікті фразеологизмдерге салғастырмалы талдау» (1999) атты кандидаттық диссертациясында, Қ.Кенжалиннің «Kazak ve Türkiye Türkçesinde deyimlerin karşılaştırmalı incelenmesi» (Қазақ және түрік тіліндегі фразеологизмдерді салыстырмалы талдау, 2012) атты докторлық диссертациясы қорғалды, М.Адиловтың «Kazakça Atasözü ve Deyimlerde Eskicil (Aktif Olmayan) Unsurlar» (2021) атты монографиясы, А.С.Аманжолов және Ш.Қ.Құрманбаеваның авторлығымен «Түрікше-қазақша фразеологиялық сөздік» (1999), Ә.Рысбаева, А.Назарова, Ә.Құсайыновалардың «Түрікше-қазақша, қазақша-түрікше қысқаша фразеологиялық сөздік» (2014) еңбектері жарық көрді. Бұл маңызды еңбектерде туыс екі тілдің сөздік қорындағы фразеологиялық тіркестерді салыстыра отырып, оларды параграмматикалық, синтагматикалық тұрғыдан талдап, олардың семантикалық және грамматикалық мағыналарына үңіледі, этномәдени қырларынан сөз етеді, екі тілдегі қолданыстарына және мағыналық ерекшеліктеріне байланысты анализ жасайды.

Ал біздің талдап отырған дәуірде жазылған түрік ескерткіштерінің лексикалық байлығын көрсететін фразеологиялық тіркестерге байланысты Ш.Құрманбайұлы мен М.Адиловтың «Abay, Yunus Emre ve Ahmet Yesevi'nin Dilindeki Türk Lehçeleri Arası Dilsel Özellikler» (Абай, Жүніс Эмре және Ахмет Ясауидің тіліндегі түрік тілдері арасындағы тілдік ерекшеліктер, 2023) деп аталатын мақаласы бар. Бұл ғылымда Ахмет Ясауи мен Абай шығармаларының лексикалық қабатындағы оғыздық элементтерге және Жүніс Әміре шығармаларындағы қыпшақ-қазақ тілдеріне тән элементтерге назар аударады. Мақалада сонымен қоса фразеологиялық тіркестердің қазақ тіліндегі қолданыстарына байланысты сөз ете отырып, *eteğin tut-*, *düşü yor-*, *kaşın-karağın çat-*, *bel bağla-* тіркестерді мысалға келтіреді (Kurmanbaiuli, Adilov, 2023: 328).

Жүніс Әміре шығармаларындағы фразеологиялық тіркестердің қазақ тіліндегі қолданыстарымен салыстыра зерттеген басқа еңбек жазылмаған десек болады. Тіпті Түркияның өзінде түрік халқының ұлттық ақынның тіліндегі фразеологиялық тіркестерге байланысты Б.Актан, Х.К. Котан, Й.Гөрмүш, Х.Шахин, С.Н.Ышықшалан секілді бірлі-жарым ғалымдардың зерттеулерінде қолға алынады. Олардың еңбектерінде Жүніс Әміре қолданысындағы фразеологиялық тіркестердің қазіргі түрік тілімен және диалектілерімен салыстырылып, құрылымдық, мағыналық ерекшеліктеріне қарай сараланады. Билал Актан Жүніс Әміренің өлеңдерінде фразеологизмдерге жиі жүгінетініне назар аудара отырып, «бір бәйітте, тіпті кейде бір жолдың өзінде бірден көп фразалық тіркес қолданады» дейді (Актан, 2010: 10) және ақын тіліндегі фразеологизмдерді сөйлемдегі қызметі жағынан «предикаттық мағына білдіретін» және «предикаттық мағына білдірмейтін» деп екіге ажыратуға болатынын атап өтеді (Актан, 2010: 11). Одан ары қарай құрамындағы компоненттеріне байланысты «күрделі етістік түріндегі фразеологиялық тіркестер», «қосарлама (қос сөз)

түріндегі фразеологиялық тіркестер», «қиыса-матаса-қабыса байланысу түріндегі фразеологиялық тіркестер» және «қысқартылған тіркестер түріндегі фразеологиялық тіркестер» деп бірнеше топтарға жіктей отырып талдайды (Aktan, 2010).

Х.К.Котанның Жүніс Әміре өлеңдерін синтаксистік құрылымы тұрғысынан талдаған «Yunus Emre Divanı'nın Söz Dizimi» (Жүніс Әміре Диуанының синтаксисі) деп аталатын докторлық диссертациясында ақын сезімі мен ой-пікірін тілге тиек еткенде шығармаларының көркемдік күшін арттыру мақсатында халық арасында қолданылатын фразеологизмдер мен мақал-мәтелдерге жиі-жиі жүгінетініне тоқаталады, еркін тіркестердің фразеологизмдік сипатқа ие болу процестері туралы сөз етеді (Kotan, 2015: 1150).

Х.Шахиннің «Yunus Emre Divanı'nda Organ İsimleriyle Kurulan Deyimler» деп аталатын мақаласы да Жүніс Әміренің өлеңдеріндегі анатомиялық атаулардың ұйытқы болуымен жасалған фразеологиялық тіркестер туралы сөз етіп, олардың мағыналарына ашып көрсетуге тырысады (Şahin, 2021).

С.Н.Ышықшалан «Yunus Emre Türkçesindeki Anlatım Ögeleri» атты мақаласында Жүніс Әміренің өлеңдеріндегі метафора, теңеу, эпитет, фразеологизм, мақал-мәтел секілді көркемдеуіш құралдар жайында арнайы баяндайды. Соның ішінде мақалада gönl, can, aşk, секілді сөздердің қатысуымен жасалған көңіл-күйді білдіретін фразеологизмдер туралы айта келе мынадай маңызды пікір білдіреді: «айналаға басынан өткендерін және тәжірибелерін баяндағанда бұл көркем және астарлы тілдік тұлғалар Жүніс Әміренің өлеңдерінде қуатты баяндау құралы ретінде көрінеді. Олардың кейбірі аз-маз өзгеріске ұшыраса да түрік тілінің лексикалық құрамында үнемі қолданылып келеді (İşılşalan, 2024: 643). Расында да, ортағасырлық ақын шығармаларында қолданылған фразеологиялық тіркестердің ауқымды бөлігі қазіргі түрік тілінің әдеби нормасында кездеседі. Ал оларды жергілікті диалектілерден іздесек бұл одан да арта түсетіні анық. Сонымен бірге ақынның лексикасындағы фразеологизмдердің көбісінің басқа да түркі тілдерімен ортақ екенін атап өтуге болады. Мұны біз Жүніс Әміре ғазалдарындағы фразеологиялық тіркестер мен перифраздарға байланысты өте маңызды еңбектердің бірі «Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü» (Көне Түркия түрікшесінің фразеологизмдер сөздігі) атты еңбектегі мысалдар арқылы да көре аламыз. Сезер Өзйашамыш Шакардың тарапынан дайындалған бұл сөздікте XIII-XVI ғасырда Анадолыда түрік жазылған ескерткіштердің лексикасындағы бүкіл фразеологиялық тіркестерді қамтылады. Соның ішінде Жүніс Әміренің «Диуанынан» (ЖӘД) 188, «Рисалатүн нұсхисінен» (ЖӘР) 35 фразеологизмді көрсетіп, олардың мағыналарын түсіндіреді. Осылардың ішінде 50-ге жақын фразеологиялық тіркестің қазақ тілінде қолданылатынына көз жеткіздік.

Зерттеу нәтижелері

Ғалымдардың айтуынша, XIII-XVII ғасырларда Анадолыда жазылған түрік ескерткіштерінің лексика-фразеологиялық қорындағы тілдік көрсеткіштер қазіргі түрік әдеби тілі мен диалектілерінде толықтай сақталған. Сонымен бірге Қарахан, Хорезм дәуірінің, сондай-ақ Орта Азиядағы қазіргі түркі халықтарының тілдеріне тән элементтердің мол екенін айтылады. Әсіресе, Жүніс Әміре поэзиясының лексика-фразеологиялық қабаты жайында айтқанда қазіргі түрік тілінің әдеби нормасында кездеспейтін көптеген архаизмдердің бар екенін тілге тиек етеді. Бұл жайында Ф. Көпрүлү (Köprülü, 1976: 292), А.Гөлпынарлы (Gölpınarlı, 1934), А. Масала (Masala, 1971), А. Жафероғлуның (Caferoğlu, 1972), Ж. Өзгүр (Özgür, 2001), А. Акар (Akar, 2012), Я. Акдемир (Akdemir, 2013), Б. Деде (Dede, 1990), Д.Датлы (Dathı, 2014), А. Жин мен В. Бабажан (Cin-Babacan, 2013: 63) т.б. ғалымдардың еңбектерінде атап өтіледі. Бір қызығы қазіргі түрік тілі үшін архаизм болып табылатын сол сөздердің көбісінің басқа түркі тілдерінде әлі күнге актив қолданылуы назар аудартады. Бұл туралы А. Абдуллаев (Abdullayev, 1991), Э.Оба, Х. Гүрбүз (Oba, Gürbüz, 2021), З. Йылдырым, Ш. Агхатабай (Yıldırım, Aghatabai, 2022), Ш. Құрманбайұлы, М. Адиллов (Kurmanbaiuly, Adilov, 2023) т.б. зерттеушілердің еңбектерінде де атап өтіледі. Жүніс

Әміре қолданған бұл архаизмдердің көбісінде тілдің толық нормаланбауына байланысты кейде көнелік нұсқасы сақталса, кейде оғыз тілдерінің фонетикалық жүйесіне сай жазылатынын айта кету керек. Сондықтан да бұл фонетикалық құбылыс кейбір фразеологиялық тіркестердің құрамында кездесетін сөздерде де орын алып отырады. Айталық қазақ тілінің дыбыстық жүйесімен салыстырғанда /т/ ~ /д/, /к/ ~ /г/, /б/ ~ /в/, /й/ ~ /ж/, /б/ ~ /ө/, /ч/ ~ /ш/, /ғ/ ~ /в/, /ғ/ ~ /й/ секілді дыбыс сәйкестіктері алдымыздан шығады. Ал бұларды есептегенде мысалға алынған фразеологиялық тіркестердің тұлғалық, құрамдық жағынан қазақ тіліндегі қолданысынан айырмашылығы жоқ, кейбір аздаған айырмашылықтары болса оларды фразеологиялық вариант деп бағалауымыз керек. Өйткені түрік ғалымы Доған Аксан айтқандай «түрік тілінің ең көне жазба ескерткіштерінен бері қолданылып келе жатқан фразеологизмдер кейде ғасырлар бойы өзгерместен, кейде сөздеріндегі аздаған өзгерістерімен қазіргі күнімізге дейін жеткен» (Аксан 2006: 31).

Осыған сәйкес біз Жүніс Әміре шығармаларындағы фразеологиялық тіркестердің эквиваленттілігіне қарай үш топқа бөлдік.

1. Абсолют эквивалент (лексикалық құрам, грамматикалық құрылым, мағына жағынан) болатын дәлме-дәл фразеологиялық тіркестер. Бұл тұста тіркестердің құрамындағы кейбір сөздерде /' / ~ /ғ/ ('*ibret* ~ *ғибрат*), /д/ ~ /т/ (*ad* ~ *ат*), /в/ ~ /б/ (*vir*- ~ *бер*-), /п/ ~ /ф/ (*cefā* ~ *жапа*), /ч/ ~ /ш/ (*çek-* ~ *шек-*, *aç-* ~ *аш-*), /г/ ~ /к/ (*göñül* ~ *көңіл*), /й/ ~ /ж/ (*yaş* ~ *жас*, *uyum-* ~ *жұм-*), /һ/ ~ /ө/ (*hükm* ~ *үкім*), /ø/ ~ /б/ (*ol-* ~ *бол-*) т.б. дыбыстық сәйкестіктері болып жатса, мұны туыс тілдер арасында болатын табиғи заңды құбылыс деп бағалауымыз керек деген ойды ұстандық. Мысалы:

'ibret al- «бір оқиғадан сабақ алу» (ЖӘД, 367/3) ~ *ғибрат ал-* «үлгі алу, тәлім алу» (Кеңесбаев, 2007: 178).

adı yayıl- «кең аймаққа танылу, атақ-даңқы шығу» (ЖӘД, 41/9) ~ *аты жайыл-* «әйгілі, көпке мәшһүр болу» (Кеңесбаев, 2007: 78).

adım at- «жүру, қозғалу» (ЖӘД, 1/1) ~ *адым ат-* «алға жылжу, қадам басу»

cāni fidā eyle- / *it-* / *қил-* «өзі немесе біреу үшін өлімге бас тігу, жанын қию, құрбану болу» (ЖӘД, 192/8) ~ *жаны пида бол-* (Смағұлова, 2002: 73), *жанын пида ет-*.

cān vir- «өлу, құрбан болу» (ЖӘД, 36/1) ~ *жан бер-* «өлу, дүние салу» (Кеңесбаев, 2007: 234).

cefā çek- «азаппен, қайғымен өмір сүру; қиындыққа тап болу» (ЖӘД, 326/4) ~ *жапа шек-* «қорлық көру, азып-тозу» (Кеңесбаев, 2007: 243).

dilini kes- «сөзін тоқтату, ештеңе айтпау, үнсіз қалу» (ЖӘД, 35/4) ~ *тілін кес-* «сөзін тыю, сөйлетпей тастау» (Кеңесбаев, 2007: 720).

gam ye- «қайғыру, мұңаю». (ЖӘД, 335/39) ~ *қам же-* «қамқорына алу, жағдайын ойластыру» (Кеңесбаев, 2007: 404).

göñli қарар- «үміт үзу, ештеңеге зауқы болмау, қайғыға салыну, өмірден түңілу» (ЖӘД, 66/3) ~ *көңілі қара-* «мұңаю; өмір сүргісі келмеу» (Смағұлова, 2002: 46-47).

göñül al- «мұңды біреу жұбату, қуанту, сүйіндіру» (ЖӘД, 69/4) ~ *көңілін ал-* «райына қарайлау; көңілінен шығу» (Кеңесбаев, 2007: 360).

göñül sınmaқ / қирмақ «орынсыз әрекеттер жасап немес сөз айтып ренжіту, өкпелету» (ЖӘД, 56/2) ~ *көңілі сынды* «ренжіді, тауы шағылды» (Кеңесбаев, 2007: 360).

göñül vir- «жақсы көру, ұнату, сүю, ғашық болу» (ЖӘД, 24/5) ~ *көңіл бер-* «илану, сену; бой ұру, ден қою» (Кеңесбаев, 2007: 352).

göñül уқта- «ренжітпеу, көңілге қарау» (ЖӘД, 142/4) ~ *көңілін жықпа-* «көңілге қарау» (Смағұлова, 2002: 53).

göz yaşı dök- «қатты жылау, зарлау» (ЖӘД, 197/12) ~ *көз жасын төк-* «мұң-зарға бату, ағыл-тегіл жылау» (Кеңесбаев, 2007: 329).

göz uyum- «мән бермеу, назар аудармау, елемеу» (ЖӘД, 60/9) ~ *көз жұм-* «нар тәуекелге басу; өлу; түк көрмедімге басу» (Кеңесбаев, 2007: 330).

gözü toy- «көзу тою, қанағаттану, жеткілікті көру» (214/8) ~ *kөзі той-* «көңілі толу, құмары тарқау; қанағат ету» (Кеңесбаев, 2007: 339).

gözünü aç- «шындыққа көзі жету, дұрыс еместігін түсіну» (224/17) ~ *kөзін аш-* «көкірегін, санасын ояту» (Кеңесбаев, 2007: 333).

hükmi yüri- «сөзі жүру, айтқаны болу» (ЖӘД, 180/1) ~ *үкімі жүр-* «айтқаны болу, дегені орындалу» (Кеңесбаев, 2007: 739).

içi yan- «қатты қиналу, азап тарту, қайғыру, мұңға берілу» (ЖӘД, 34/7) ~ *iші оттай жан-* «уайымдау, қайғыру» (Смағұлова, 2002: 61).

құлағına гирте- «айтқандарды тыңдамау, мән бермеу» (ЖӘД, 104/8) ~ *құлағына кірме-* «ұқпау, елемеді, тыңдамау» (Кеңесбаев, 2007: 471).

taş göñül «мейірімсіз, тас жүрек» (ЖӘД, 66/2) ~ *тас көңіл / тас жүрек / тас мейір* «қатыгез, мейірімсіз» (Кеңесбаев, 2007: 632).

tütünü tüt- «түтіні шығу, жану» (ЖӘД, 147/11) ~ *түтін түтет-* «өз алдына үй болып отыру» (Кеңесбаев, 2007: 708).

yoldan аз- «тура жолдан адасу, қате жолға түсу, азғындау» (ЖӘД, 299/2) ~ *жолдан аз-* «азғындау, бұзылу; бұрынғы салтынан, дәстүрінен таю» (Кеңесбаев, 2007: 266).

yüregi / yürek yan- «қиналу, күйзелу, іші өртену» (ЖӘД, 47/1) ~ *жүрегі жан-* «ғашықтықтан іші елжірей өртену» (Кеңесбаев, 2007: 278), *жүрегі өрт / от боп жан-* «өзегі өртену, қапа болу, қайғырды, уайымдау» (Кеңесбаев, 2007: 280).

yüzi қара ол- «масқара болу, ұятқа қалу» (ЖӘД, 14/1) ~ *жүзі қара бол-* «ұятты болу» (Кеңесбаев, 2007: 56-57).

2. Жартылай эквивалент немесе вариант түріндегі фразеологиялық тіркестер. Яғни бұл жерде құрамындағы сөздердің басқа балама сөздермен немесе синонимдермен не мағына жақындығы бар (*güher, inci ~ дүр, dön-* ~ *айнал-, del-* ~ *тес-, уақ-* ~ *күй-, şeker ~ бал, el ~ қол, bınar ~ бұлақ, savur-* ~ *ұшыр-, қиуи ~ ор, gel-* ~ *түс-, gözle-* ~ *тос-, gözet-* ~ *тос-* т.б.) сөздермен ауысып келетін фразеологиялық тіркестер туралы айтылып отыр. Кейбірінде қосалқы сөздер қосылып немесе түсіріліп айтылады (*terâzûsı ağır gel-* ~ *таразы тасы басым бол-, yolları inceden ince ~ жолы жіңішке, yüregi yağın erit-* ~ *жүрегі ері-* т.б.). Бұл тұста аталған фразалық тіркестер Жүніс Әміре тарапынан трансформацияланған болуы да мүмкін. Өйткені М. Балақаев айтқандай фразалық тіркестер «Көркем әдебиетте, әсіресе поэзияда оларға ерекше стильдік өң беру үшін, ұйқас, ырғақ талаптарына лайық олардың орны ауысып та, арасына басқа сөздер еніп те, тұлғасы өзгеріліп те жұмсала береді» (Балақаев, 1984: 172).

Ал енді кейбірінің құрамындағы сөздерге жалғанған жұрнақ не жалғаудың айырмашылығы болуы мүмкін (*okdan togru ~ оқтай түзу*). Алайда бұлар мағыналық жағынан ұқсас немесе бір-бірімен байланысты болып келеді. Мысалы:

ağzı güher / inci saç- «жақсы сөздер сөйлеу, тәтті-тәтті сөйлеу» (ЖӘД, 337/5) ~ *аузынан дүр шап-* «сөз айту, сөйлеу» (Кеңесбаев, 2007: 84). *güher* «гауһар», *inci* «інжу», *dürt* «інжу».

bagrı taşа dön- (ЖӘД, 341/10) ~ *Жүрегі тасқа айнал-* «қатігездену, мейірімсіз жанға айналу, мейірім-шапағаттан айырылу». *dön-* «бұрылу, қайту; ауысу, өзгеру, айналу».

bagrın del- «қатты әсер ету, қатты ренжу» (ЖӘД, 74/5) ~ *бауырың тілінгір!* (Кеңесбаев, 2007: 135). *del-* «тесу, ою»

cân / cânın уақ- «біреуді ренжіту, біреуге зиян келтіру, біреудің жанын ауырту» (ЖӘД, 224/3) ~ *жанын күйдір-* «қытығына тию, ыза кернету» (Кеңесбаев, 2007: 241), *iші оттай жан-* «уайымдау, қайғыру» (Смағұлова, 2002: 61).

câni göynü- «жабығу, қапалану, қапа болу» (ЖӘД, 34/7) ~ *жанын күйдір-* «қытығына тию, ыза кернету» (Кеңесбаев, 2007: 241). *göynü-* «күйіну».

dilinden şeker tamla- «шешен сөйлеу, тапқыр сөйлеу» (ЖӘД, 373/5) ~ *тілінен бал там-* «шешен, тапқыр сөйлеу» (Смағұлова, 2002: 73). *şeker* «шекер, қант».

el al- «қолын алу, көмек беру; діни ұстаздан ілім үйренуге рұқсат алу» (ЖӘД, 414/7) ~ *қол ал-* «келісті, уәделесті, сертгесті» (Кеңесбаев, 2007: 444). *el* «қол».

elden ele düş- «бірнеше адам ұстап, қолдану» (ЖӘД, 152/6) ~ *қолдан қолға түсірме-* «қызмет қылу; қастерлеу, күту, аяғын жерге тигізбеу» (Кеңесбаев, 2007: 446).

eli bağlı «шарасыз қалу, ештеңе жасай алмай қалу» (ЖӘД, 364/2) ~ *қол байлау* (бол-) «кедергі жасау, бөгет болу; шарасыз қалу» (Кеңесбаев, 2007: 445).

gözi yaşı bınar ol- «жылау, еңіреу» (ЖӘД, 93/12) ~ *көз жасы бұлақ бол-* «мұң-зарға бату, ағыл-тегіл жылау» (Кеңесбаев, 2007: 329). *bınar* «бұлақ, қайнар».

külini göge savur- «қолындағы бар қымбатынан айрылу, ештеңк қалдырмау» (ЖӘД, 370/8) ~ *күлін көкке ұшыр-* «қырып-жою, өлтіру» (Смағұлова, 2002: 26). *savur-* «шашу, суыру».

қиуи / қиуисіні қаз- «біреуге жамандық жасау үшін жоспар құру, сүріндіру үшін жол іздеу» (ЖӘД, 13/3) ~ *ор қаз-* «біреуге бәле-жала ойлады, жаманшылық іс істеді» (Кеңесбаев, 2007: 557). *қиуи* «құдық».

okdan toğru «түп-түзу» (ЖӘД, 94/3) ~ *оқтаи түзу* «түп-түзу» (Кеңесбаев, 2007: 549).

terāzūsi ağır gel- «басқалар тарапынан сүйікті болу, мән берілу» (ЖӘД, 88/3) ~ *таразы тасы басым бол-* «күші, салмағы, абыройы артық болды» (Кеңесбаев, 2007: 666).

toğru yola gel- / *git-* «тура жолға түсу» (ЖӘД, 121/18; ЖӘД, 161/5) ~ *тура жолға сал-* «дұрыс бағыт берді» (Кеңесбаев, 2007: 692).

yoli gözle- «күту, біреуді тосу» (ЖӘД, 99/15) ~ *жолын тос-* «жүретін жолын аңдыды, күтіп жатты» (Кеңесбаев, 2007: 267). *gözle-* «күзету, көздеу».

yolin / yolını gözet- «біреуді немесе бір нәрсені күту, үміт ету» (ЖӘД, 60/2) ~ *жолын тос-* «жүретін жолын аңдыды, күтіп жатты» (Кеңесбаев, 2007: 267). *gözet-* «күзету, көздеу, аңду».

yolları inceden ince (124/1) ~ *жолы жіңішке* «тосқауыл, кедергісі көп; көрер көзі, аңдушысы көп; қадамы есептеулі» (Кеңесбаев, 2007: 267). *ince* «жіңішке».

yüregi yağın erit- «мұңаю, ұзақ уақыт қиналу» (ЖӘД, 376/1) ~ *жүрегі ері-* «жаны ашыды, көңілі түсті, аяды; мейірленді» (Кеңесбаев, 2007: 278). *yağ* «май».

3) Лексикалық құрамы (тұлғалық) жағынан аса ұқсас, мағыналық айырмашылықтары бар фразалық тіркестер. Бұл жерде сөздіктерде берілген мағыналарына қарай айтып отырғанымызды ескерткіміз келеді.

ağaç ata bindür- «өлген адамды табытқа салу, табытпен алып кету» (ЖӘД, 152/14) ~ *ағаш атқа мінгіз-* «сөз қылу, өсек-аянға іліктіру; келеке қылу, масқара ету» (Кеңесбаев, 2007: 14). Қазақ тілінің аймақтық сөздігінде *ағаш ат* (Қазақ тілінің аймақ..., 2005: 17) сөзі «табыт, қайтыс болған кісіні салып көтеретін ағаш» мағынасында қолданылады. Осы мысалдан соң қазақ тіліндегі *ағаш атқа мінгіз-* сөзінің мағынасы «сыртынан өсектеп тірідей өлтірді» дегеннен шыққан шығар деген ой келеді.

belini / belin бүк- «біреуді ештеңе жасай алмайтын жағдайға жеткізу, амал қалдырмау, қайғыға душар ету» (ЖӘД, 198/3) ~ *белі бүгіл-* «қайғыру» (Смағұлова, 2002: 98)

bil bağla- «сенген, үміт артқан адамның артынан еру, соңынан қалмау» (ЖӘД, 345/3) ~ *бел байла-*, *белді бекем байла-* «бір нәрсені істеуге шындап кірісті, тәуекел етті» (Кеңесбаев, 2007: 140).

etegin tut- «біреудің соңынан еру, үлгі ету, біреуге арқа сүйеу, қамқорлығын күту» (ЖӘД, 369/7) ~ *етектен ұста-* «қол ұстасып қосылуға бел байлау» (Кеңесбаев, 2007: 222).

gözün bağla- «айналасындағы болып жатқан нәрселерді көрмейтіндей жағдайға жеткізу, шындықты таба алмайтын ету» (YED, 105/3) ~ *көз байла-* «алдау, арбау» (Кеңесбаев, 2007: 324).

Қорытынды

Ғалымдардың айтуынша, XIII-XVII ғасырларда Анадолыда жазылған түрік ескерткіштерінің лексика-фразеологиялық қорындағы элементтердің біршамасы қазіргі түрік

әдеби тілінде сақталмағанмен, жергілікті диалектілерінде әлі күнге қолданылып келеді. Сол секілді Жүніс Әміре секілді ортағасырлық ақындардың тіліндегі фразеологиялық тіркестердің басым бөлігі қазіргі түрік тілінде сақталған. Мақала көлемінде байқанғанымыздай қазақ тілімен ортақтары да аз емес. Ортақ фразеологиялық тіркестерді қазіргі түрік және қазақ тілдеріндегі қолданылу жиілігі, жұмсалыу өрісіне орай «көнерген», «пассив» және «актив» қолданылатын фразеологиялық тіркестер деп бөлуге болады. Алайда әдеби шығармалардағы қолданыстарына қарап, бұл тіркестердің басым көпшілігінің екі тілде де актив қолданылатындығын байқадық. Демек мұны ғасырлар бойы тілдік байланыстары үзіліп, жеке-дара дамыса да, қазақ және түрік халықтарының арасындағы жалпытүркілік код сақталып, мәдени-тілдік ұжымның байырғы дүниетанымы, дүниетүйсігі, салт-дәстүрі секілді кешенді сабақтастығы әлі де жойылмағандығының көрсеткіші деп ұғынуымыз керек. Бір жағынан Жүніс Әміренің тек түрік халқының емес бүкіл түркі жұртының ұлы тұлғасы деп бағалауға әбден болатындығын көрсетсе керек.

Әдебиеттер:

- Abdullayev, 1991 – *Abdullayev A.* Yunus Emre ve Azerbaycan dili // Türk dili aylık dil dergisi. 1991. Aralık, №480. s. 500-505.
- Adilov, 2021 – *Adilov M.* Kazakça atasözü ve deyimlerde eskicil (aktif olmayan) unsurlar. Ankara: Türk dil kurumu yayınları, 2021. 510 s.
- Akar, 2012 – *Akar A.* Türkiye Türkçesinin kuruluşu ve Yunus Emre // Türk yurdu dergisi, 2012. №297. s. 56-61.
- Akdemir, 2013 – *Akdemir Y.* Yunus Emre’de kelime kadrosu // Turkish studies. 2013. Vol. 8/9. p. 429-458
- Aksan, 2004 – *Aksan D.* Türkçenin söz varlığı. Ankara: Ünal ofset, 2004. 249 s.
- Aktan, 2010 – *Aktan B.* Yunus Emre'nin dilinde deyimsel anlatım // X. Uluslararası Yunus Emre sevgi bilgi şöleni bildirileri, 06-08 Mayıs 2010. s. 9-20.
- Caferoğlu, 1972 – *Caferoğlu A.* Yunus Emre’de arkaik unsurlar //TDED. №10. 1972. s. 1-107
- Cin, Babacan, 2013 – *Cin A., Babacan V.* Yunus Emre’nin Risaletü’n-Nushiyye’si ve Divan’ı Üzerine yeni bir inceleme // Mediterranean journal of humanities. 2013. №III/2. s. 53-69.
- Çotuksöken, 2004 – *Çotuksöken Y.* Türkçe atasözleri ve deyimler sözlüğü. İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2004. 378 s.
- Datlı, 2014 – *Datlı D.* Risaletü’n-Nushiyye’deki arkaik kelimelerin tespiti ve kelime türlerine göre sınıflandırılması // Türk dünyası bilgeler zirvesi: gönül sultanları buluşması. 2014. 26-28 Mayıs. Eskişehir. ss. 639-659.
- Dede, 1990 – *Dede B.* Yunus Emre’nin eserlerinin tahlili. Doktora Tez. Bursa: Uludağ üniversitesi, 1990. 493 s.
- Gölpınarlı, 1934 – *Gölpınarlı A.* Yunus Emre’de öz türkçe kelimeler // Türkiyat mecmuası. 1934, №4. s. 265-280.
- Görmüş, 2021 – *Görmüş Y.* Yunus’un dilinden günümüze ulaşan deyimler Yunus Emre’nin vefatının 700. yıl dönümü anısına uluslararası Türkçenin Anadolu’da yazı dili oluşu. 12-14 Temmuz 2021. Ankara: TDK
- Kotan, 2015 – *Kotan H.* Yunus Emre Divanı’nin söz dizimi. Yayımlanmamış doktora tezi. Erzurum: Atatürk üniversitesi, 2015. 1217 s.
- Kenzhalin, 2012 – *Kenzhalin K.* Kazakça atasözü ve deyimlerde eskicil (aktif olmayan) unsurlar. Yayımlanmamış doktora tezi. İzmir: Ege üniversitesi, 2012. 133 s.
- Köprülü, 1976 – *Köprülü F.* Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar. Ankara: Türk tarih kurumu, 1976. 420 s.
- Kurmanbaiulı, Adilov, 2023 – *Kurmanbaiulı Sh., Adilov M.* Abay, Yunus Emre ve Ahmet Yesevi’nin dilindeki türk lehçeleri arası dilsel özellikler // Türk kültürü ve Hacı Baktaş Veli araştırma dergisi. 2023. №105. s. 313-333.

- Masala, 1971 – *Masala A.* Yunus Emre’de insan sevgisi // Çağrı dergisi. №165. 1971. s. 12.
- Ішқшалан, 2024 – *Ішқшалан N. S.* Yunus Emre Түркчesindeki anlatım өгелери // Ahi Evran üniversitesi sosyal Bilimler dergisi, 2024. №3, s. 637-656.
- Oba, Gürbüz, 2021 – *Oba E., Gürbüz H.* Yunus Emre’nin şiirlerinden Kazакçanın söz varlığıна genel bir bakış // ATLAS Journal. Vol. 17. 2021. pp. 2066-2072.
- Öзгүр, 2001 – *Öзгүр C.* Yunus Emre’nin kullandığı farklı iki Түркче // Eskişehir Osmangazi üniversitesi Sosyal bilimler dergisi. Cilt II. 2001. №1. s. 91-103.
- Özyaşамыш, 2021 – *Özyaşамыш Ş.S.* Eski Түрkiye Түркçesinin deyimler sözlүгү. İstanbul: DBY yayımları, 2021. 328 s.
- Şahin, 2021 – *Şahin H.* Yunus Emre Divan’ında orfan isimleriyle kurulan deyimler // Vefatına 700. sene-yi devriyesinde uluslararası Yunus Emre ve dünya dili Түркче bilgi şöleni. 2021. 7-9 Mayıs, ss. 211-227.
- Semiz, Utebekov, 2024 – *Semiz K., Utebekov, S.* Dîvân-i hikmet’te duygu bildiren deyimler ve çağдаш Түрк lehçelerine yansımaları // Түрк kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma dergisi, 2024. №109, Mart, ss. 327-354.
- Tatçı, 2008 – *Tatçı M.* Yunus Emre Divanı. Tenkitli metin. İstanbul: 2008. 706 s.
- Vural, 2000 – *Vural S.* Geniş kapsamlı deyimler sözlүгү. İst: Epsilon yayıncılık, 2000. 383 s.
- Yıldırım, Aghatabai, 2022 – *Yıldırım Z., Aghatabai Sh.* Yunus Emre’nin söz hazinesinde Түркmen Түркçesinin yansımaları // 9. Milletlerarası Түркoloji kongresi bildiriler kitabı. 2022. 13-16 Eylül. 1213-1220 ss.
- Балақаев, 1984 – *Балақаев M.* Қазақ әдеби тілі және оның нормалары. Алматы: Ғылым баспасы, 1984. 184 б.
- Қазақ тілінің аймақ..., 2005 – *Қазақ тілінің аймақтық сөздігі* (ред. Ш. Ш. Сарыбаев). Алматы: Арыс, 2005. 824 б.
- Қалиев, Болғанбаев, 2006 – *Қалиев F., Болғанбаев A.* Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: Сөздік-Словарь баспасыб 2006. 258 б.
- Құрманбаева, 1999 – *Құрманбаева Ш.Қ.* Түрік және қазақ тілдеріндегі етістікті фразеологизмдерге салғастырмалы талдау: автореф. дис. филол.ғ.к. Алматы, 1999. 78 б.
- Рысбаева, Назарова, Құсайынова, 2014 – *Рысбаева Ә., Назарова A., Құсайынова Ә.* Түрікше-қазақша, қазақша-түрікше қысқаша фразеологиялық сөздік. Алматы: Қазақ университеті, 2014. 128 б.

References:

- Abdullayev, 1991 – *Abdullayev A.* Yunus Emre ve Azerbaycan dili [Yunus Emre and Azerbaijani language] // Түрк dili aylık dil dergisi. 1991. Aralık, №480. s. 500-505. (in Tur)
- Adilov, 2021 – *Adilov M.* Kazакça atasөzü ve deyimlerde eskicil (aktif olmayan) unsurlar [Obsolete (inactive) elements in Kazakh proverbs and idioms]. Ankara: Түрк dil kurumu yayımları, 2021. 510 s. (in Tur)
- Akar, 2012 – *Akar A.* Түрkiye Түркçesinin kuruluşу ve Yunus Emre [The foundation of Turkey Turkish and Yunus Emre] // Түрк yurdu dergisi, 2012. №297. s. 56-61. (in Tur)
- Akdemir, 2013 – *Akdemir Y.* Yunus Emre’de kelime kadrosu [Word structure in Yunus Emre] // Turkish studies. 2013. Vol. 8/9. p. 429-458. (in Tur)
- Aksan, 2004 – *Aksan D.* Түркçenin söz varlığı [Turkish vocabulary]. Ankara: Ünal ofset, 2004. 249 s. (in Tur)
- Aktan, 2010 – *Aktan B.* Yunus Emre’nin dilinde deyimsel anlatım [Idiomatic expression in Yunus Emre's language] // X. Uluslararası Yunus Emre sevgi bilgi şöleni bildirileri, 06-08 Mayıs 2010. s. 9-20. (in Tur)
- Balaqaev, 1984 – *Balaqaev M.* Qazaq әдеби тили және оның нормалары [Kazakh literary language and its norms]. Almaty: Gylym baspasy, 1984. 184 p. (in Kaz.)
- Caferoğlu, 1972 – *Caferoğlu A.* Yunus Emre’de arkaik unsurlar [Archaic elements in Yunus Emre] // TDED. №10. 1972. s. 1-107. (in Tur)

- Cin, Babacan, 2013 – *Cin A., Babacan V.* Yunus Emre'nin Risaletü'n-Nushiyye'si ve Divan'ı üzerine yeni bir inceleme [A new review on Yunus Emre's Risaletü'n-Nushiyye and Divan] // Mediterranean journal of humanities. 2013. №III/2. s. 53-69. (in Tur)
- Çotuksöken, 2004 – *Çotuksöken Y.* Türkçe atasözleri ve deyimler sözlüğü [Dictionary of Turkish proverbs and idioms]. İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2004. 378 s. (in Tur)
- Datlı, 2014 – *Datlı D.* Risaletü'n-Nushiyye'deki arkaik kelimelerin tespiti ve kelime türlerine göre sınıflandırılması [Identification of archaic words in Risaletü'n-Nushiyye and classification according to word types] // Türk dünyası bilgeler zirvesi: gönül sultanları buluşması. 2014. 26-28 Mayıs. Eskişehir. ss. 639-659. (in Tur)
- Dede, 1990 – *Dede B.* Yunus Emre'nin eserlerinin tahlili [Analysis of Yunus Emre's works]. Doktora Tez. Bursa: Uludağ üniversitesi, 1990. 493 s. (in Tur)
- Gölpınarlı, 1934 – *Gölpınarlı A.* Yunus Emre'de öz türkçe kelimeler [Pure Turkish words in Yunus Emre] // Türkiyat mecmuası. 1934, №4. s. 265-280. (in Tur)
- Görmüş, 2021 – *Görmüş Y.* Yunus'un dilinden günümüze ulaşan deyimler [Idioms from Yunus language that have survived to the present day] // Yunus Emre'nin vefatının 700. yıl dönümü anısına uluslararası Türkçenin Anadolu'da yazı dili oluşu. 12-14 Temmuz 2021. Ankara: TDK. 163-182 s. (in Tur)
- Kotan, 2015 – *Kotan H.* Yunus Emre Divanı'nın söz dizimi [Syntax of Yunus Emre Divanı]. Yayımlanmamış doktora tezi. Erzurum: Atatürk üniversitesi, 2015. 1217 s. (in Tur)
- Kenzhalin, 2012 – *Kenzhalin K.* Kazakça atasözü ve deyimlerde eskicil (aktif olmayan) unsurlar [Obsolete (inactive) elements in Kazakh proverbs and idioms]. Yayımlanmamış doktora tezi. İzmir: Ege üniversitesi, 2012. 133 s. (in Tur)
- Köprülü, 1976 – *Köprülü F.* Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar [The first Sufis in Turkish Literature]. Ankara: Türk tarih kurumu, 1976. 420 s. (in Tur)
- Kurmanbaiuli, Adilov, 2023 – *Kurmanbaiuli Sh., Adilov M.* Abay, Yunus Emre ve Ahmet Yesevi'nin dilindeki türk lehçeleri arası dilsel özellikler [Linguistic features between Turkish dialects in the languages of Abay, Yunus Emre and Ahmet Yesevi] // Türk kültürü ve Hacı Baktaş Veli araştırma dergisi. 2023. №105. s. 313-333. (in Tur)
- Masala, 1971 – *Masala A.* Yunus Emre'de insan sevgisi [Love for humanity in Yunus Emre] // Çağrı dergisi. №165. 1971. s. 12. (in Tur)
- Işıkşalan, 2024 – *Işıkşalan N. S.* Yunus Emre Türkçesindeki anlatım öğeleri [Expression elements in Yunus Emre Turkish] // Ahi Evran üniversitesi sosyal Bilimler dergisi, 2024. №3, s. 637-656. (in Tur)
- Oba, Gürbüz, 2021 – *Oba E., Gürbüz H.* Yunus Emre'nin şiirlerinden Kazakçanın söz varlığına genel bir bakış [A general overview of the vocabulary of Kazakh from Yunus Emre's poems] // ATLAS Journal. Vol. 17. 2021. pp. 2066-2072. (in Tur)
- Özgür, 2001 – *Özgür C.* Yunus Emre'nin kullandığı farklı iki Türkçe [Two different Turkish languages used by Yunus Emre] // Eskişehir Osmangazi üniversitesi Sosyal bilimler dergisi. Cilt II. 2001. №1. s. 91-103. (in Tur)
- Özyaşamış, 2021 – *Özyaşamış Ş.S.* Eski Türkiye Türkçesinin deyimler sözlüğü [Dictionary of old Türkiye Turkish idioms]. İstanbul: DBY yayınları, 2021. 328 s. (in Tur)
- Qaliyev, Bolganbaev, 2006 – *Qaliyev G., Bolganbaev A.* (2006). Qazirgi qazaq tiliniñ leksikologiyasy men frazeologiyasy. Almaty: Sözdik-Slovar baspasy, 2006. 258 p. (in Kaz.)
- QTAS, 2005 – *Qazaq tiliniñ aymaqtyq sözdigi* (Ed. Sh.Sh. Sarybaev). Almaty: Arys, 2005. 824 p. (in Kaz.)
- Qurmanbaev, 1999 – *Qurmanbaev Sh.Q.* Türik jäne qazaq tilderindegi etistikti frazeologizmderge salgastyrmalı talдав. avto-ref. diss.... fil. gıl. kand. Almaty, 1999. 78 p. (in Kaz.)
- Rysbaev, Nazarov, Qusayynov, 2014 – *Rysbaev Ä., Nazarov A., Qusayynov Ä.* Türkshe-qazaqsha, qazaqsha-türkshe qysqasha frazeologiyalyq sözik. Almaty: Qazaq universitesi, 2014. 128 p. (in Kaz.)

Semiz, Utebekov, 2024 – *Semiz K., Utebekov S. Dîvân-i hikmet'te duygu bildiren deyimler ve çağdaş Türk lehçelerine yansımaları [Idioms expressing emotion in Dîvân-i Hikmet and their reflections on contemporary Turkish dialects] // Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma dergisi, 2024. №109, Mart, ss. 327-354. (in Tur)*

Şahin, 2021 – *Şahin H. Yunus Emre Divan'ında orfan isimleriyle kurulan deyimler [Idioms formed with orfan names in Yunus Emre Divan] // Vefatına 700. sene-yi devriyesinde uluslararası Yunus Emre ve dünya dili Türkçe bilgi şöleni. 2021. 7-9 Mayıs, ss. 211-227. (in Tur)*

Tatçı, 2008 – *Tatçı M. Yunus Emre Divanı. Tenkitli metin [Yunus Emre Divan. critical text]. İstanbul: Akçağ yayınları, 2008. 706 s. (in Tur)*

Vural, 2000 – *Vural S. Geniş kapsamlı deyimler sözlüğü [Comprehensive dictionary of idioms]. İstanbul: Epsilon yayıncılık, 2000. 383 s. (in Tur)*

Yıldırım, Aghatabai, 2022 – *Yıldırım Z., Aghatabai Sh. Yunus Emre'nin söz hazinesinde Türkmen Türkçesinin yansımaları [Reflections of Turkmen Turkish in Yunus Emre's vocabulary] // 9. Milletlerarası Türkoloji kongresi bildiriler kitabı. 2022. 13-16 Eylül. 1213-1220 ss. (in Tur)*

¹Utebekov S. ²Montanay E.A.

¹ *International University of tourism and aospitality, Turkistan, Kazakhstan*

² *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

E-mail: ¹senuteb@gmail.com, ²elmiramontanayeva@gmail.com

LEXICON-PHRASEOLOGICAL COMPARISON BETWEEN THE WORKS OF THE TURKISH POET YUNUS EMRE AND THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. In the article, the author talks about the use of phraseological phrases in the Kazakh language, which have a special place in the lexicon of the poetic works of the medieval Turkish poet Yunus Emre. As the main goal of the work, special attention is paid to the research works that consider similar and close phraseological phrases in the poet's lexicon and in the Kazakh language in terms of personality, composition and meaning. It is briefly described depending on the direction, problem, and views of scientists on the topic. The scientific novelty of the research is the analysis of the lexical and phraseological fund of the works of Yunus Emre, which has not yet been studied in Kazakh science, despite being one of the most important figures in the Turkic world. Narrative, historical-comparative, descriptive methods were used as research methods to realize this goal. In addition, the lexical-phraseological fund and phraseological phrases of the works of Yunus Emre are based on the scientific research works, views and scientific conclusions of researchers, and classifications grouped by composition, syntax, and meaning. Further, phraseological phrases in Yunus Emre's ghazals are compared with the Kazakh language in terms of lexical composition, grammatical structure, semantic features, and they are classified as “absolutely equivalent (exact equivalent)”, “semi-equivalent (variant phraseological phrases)”, “lexical composition (identity) Phrasal phrases that are very similar, but have differences in meaning” are classified, analyzed and differentiated into three groups. At this point, it should be noted that some words in phraseological phrases have slight differences from the Kazakh language in terms of phonetic system, but this does not affect the meaning of related languages.

Key words: Turkish literature, Turkish language, Yunus Emre, ghazal, Old Anatolian Turkish, phraseological phrases, lexical-phraseological continuity.

¹Утебеков С., ²Монтанай Э.

¹ *Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан*

² *КазНУ им. Аль Фараби, Алматы, Казахстан.*

E-mail: ¹senuteb@gmail.com, ²elmiramontanayeva@gmail.com

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЕ СРАВНЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ТУРЕЦКОГО ПОЭТА ЮНУСА ЭМРЕ И КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье автор говорит об использовании фразеологических словосочетаний в казахском языке, которые занимают особое место в лексиконе поэтических произведений средневекового турецкого поэта Юнуса Эмре. В качестве основной цели работы особое внимание уделяется исследованиям, рассматривающим схожие и близкие фразеологизмы в лексиконе поэта и в казахском языке по характеру, составу и значению. Кратко описывается в зависимости от направления, проблемы и взглядов ученых на эту тему. Научная новизна исследования заключается в анализе лексико-фразеологического фонда произведений Юнуса Эмре, который до сих пор не изучен в казахской науке, несмотря на то, что является одной из важнейших фигур тюркского мира. В качестве методов исследования для реализации этой цели использовались нарративный, историко-сравнительный, описательный методы. Кроме того, лексико-фразеологический фонд и фразеологические фразы произведений Юнуса Эмре основаны на научных исследованиях, взглядах и научных выводах исследователей, а также классификациях, сгруппированных по составу, синтаксису и значению. Далее фразеологизмы в газелях Юнуса Эмре сравниваются с казахским языком по лексическому составу, грамматической структуре, семантическим признакам и классифицируются как «абсолютно эквивалентные (точный эквивалент)», «полуэквивалентные (варианты фразеологизмов)», «лексический состав (идентичность) фразовые словосочетания, очень похожие, но имеющие различия по смыслу», классифицируются, анализируются и дифференцируются на три группы. Здесь следует отметить, что некоторые слова во фразеологических словосочетаниях несколько отличаются от казахского языка по фонетическому строю, но это не влияет на значение родственных языков.

Ключевые слова: Турецкая литература, турецкий язык, Юнус Эмре, газал, древнеанатолийский тюркский язык, фразеологические словосочетания, лексико-фразеологическая преемственность.

Авторлар туралы мәлімет:

Утебеков Сенбек, PhD, Тіл мектебінің аға оқытушысы, Халықаралық Туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан Республикасы.

Монтанай Элмира Әзімбайқызы PhD докторант, Әл Фараби атындағы ҚазҰУ, Шығыстану факультеті. Туркология және шығыс елдері тарихы кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан.

Information about authors:

Utebekov Senbek, PhD, Senior Lecturer of the Language Schol, International University of tourism and hospitality, Turkistan, Republic of Kazakhstan.

Montanay Elmira Azimbayevna, PhD student, Senior Lecturer, Department of Turkology and History of the Eastern Countries, Faculty of Oriental Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Сведения об авторах:

Утебеков Сенбек, PhD, старший преподаватель языковой школы, Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Республика Казахстан.

Монтанай Элмира Азимбаевна, PhD докторант, старший преподаватель кафедры Туркологий и истории стран востока, факультет востоковедения КазНУ им. Аль Фараби, Алматы, Казахстан.